

Prof. dr hab. Roman Czaja
Instytut Historii i Archiwistyki UMK
ul. W. Bojarskiego 1
87-100 Toruń

Toruń, 23.03. 2020 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej:

Anna Pomierny-Wąsińska, *Przestrzeń zmierzona. Miara i mierniczy w średniowiecznej Florencji (XIII-XIV w.)*, Warszawa 2019, 247 S.

Badania nad różnymi aspektami przestrzeni w średniowiecznych miastach komunalnych Italii od wielu lat budzą zainteresowanie badaczy. Problematyka ta była także podejmowana w historiografii poświęconej średniowiecznej Florencji, aczkolwiek temat profesjonalizacji pomiarów przestrzeni i ich wpływu na organizację komunalnego systemu władzy nie doczekał się jeszcze monograficznego opracowania dla żadnego z miast włoskich. Z tego też względu wybór tematu rozprawy doktorskiej Anny Pomierny-Wąsińskiej należy uznać za w pełni uzasadniony. Oprócz tematyki o oryginalności pracy decyduje także dobra baza źródłowa. Zachowane źródła rękopiśmienne z Archiwum Państwowego we Florencji oraz Florenckiej Biblioteki Narodowej oraz wydane drukiem pozwalają na podjęcie badań nad wybranym tematem w różnych perspektywach metodologicznych.

Recenzowana rozprawa składa się z „Wprowadzenia”, dwóch części, krótkiego aneksu z ilustracjami oraz bibliografii. We „Wprowadzeniu” Autorka przedstawia koncepcję pracy oraz kwestionariusz badawczy. Rozprawa składa się z dwóch odrębnych części, z których każda posiada własny wstęp i zakończenie. Taka konstrukcja budzi pewne wątpliwości, głównie z tego względu, iż nie ułatwia prezentacji kompleksowych wniosków, wynikających z całości prezentowanego materiału. Nie podlega dyskusji prawo każdego badacza do oryginalnej konstrukcji wykładu. Anna Pomierny-Wąsińska podąża do celu kilkoma drogami, które w pracy przyjmują formę rozdziałów i części. Wyróżnione one zostały na podstawie różnego typu źródeł (administracyjno-sądowych, normatywnych, narracyjnych) i metod prezentacji i analizy danych (case study). Taka konstrukcja jest logiczna i nadaje narracji większą dynamikę, niż równoległa prezentacja wszystkich źródeł przy omawianiu kolejnych zagadnień. Mając jednak na uwadze zasygnalizowaną we wprowadzeniu (s. 13) koherentność tzw. rzeczywistości społecznej i administracyjnej z wyobrażeniami i umysłowością danego czasu, można mieć wątpliwości, czy właściwe jest przedstawienie badań opartych na źródłach narracyjnych w formie odrębnej części, a nie rozdziału. Tłumaczenie tego zabiegu odrębną

metodologią badań, nie do końca przekonuje, gdyż ujęte w odrębnym rozdziale badania oparte na źródłach normatywnych także mają swoją specyfikę metodologiczną.

Tezę badawczą pierwszej części „Mistrzowie i geometrzy komunalni w XIII-XIV w.” Autorka prezentuje dwukrotnie, raz we „Wprowadzeniu” (s. 13), a następnie w „Uwagach wstępnych” do części pierwszej (s. 26). Cel badań zarysowany został jasno: określenie zakresu działań magistratury mierniczych i rola praktyk mierniczych w systemie władzy komunalnej w XIII i XIV w., jednak powtarzanie opisu kwestionariusza, i to w nieco odmiennych wersjach, nie sprzyja lakoniczności wykładu. W części tej Autorka prezentuje trzy poziomy analizy interesujących ją zjawisk: aktywność magistratury i mierniczych na podstawie źródeł wytworzonych przez administrację oraz na podstawie źródeł normatywnych, a rozważania zamyka studium przypadku.

Rozdział pierwszy poświęcony jest historii magistratury mierniczych komunalnych w XIII w. Autorkę interesują przede wszystkim chronologia procesu włączenia specjalistów od pomiarów do władzy komunalnej, okoliczności powstania urzędu oraz związki z przemianami polityczno-ustrojowymi. Ze względu na brak źródeł oświetlających początki urzędu we Florencji Autorka sięga per analogiam do Bolonii, Brescii, Pizy, Lukki i Sieny. Nawiązując do poglądów wyrażanych w literaturze przedmiotu, wskazuje na możliwy wpływ cudzoziemskich wzorców administracyjnych na rozwój procedur mierniczych w ramach komuny podesty. Zauważa jednak we wczesnej fazie rozwoju magistratury wyjątkowość systemu florenckiego, który wyróżniała współpraca mierniczego terenów pozamiejskich i mierniczego obszaru zabudowanego w ramach tej samej magistratury. Analiza źródeł dotyczących początkowej fazy rozwoju magistratury pozwoliła na modyfikację wniosku Roberta Davidsohna, że w I połowie XIII w. składała się ona z trzech urzędników, w tym jednego geometry. Doktorantka wskazuje, że taka obsada nie była jeszcze regułą. Kwerenda w źródłach archiwalnych pozwoliła jej na wskazanie roli mierniczych w rozwiązywaniu konfliktów. Przekonująco wykazano w pracy, że z tą funkcją łączą się najwcześniejsze wzmianki o tych funkcjonariuszach komunalnych. Początek wykorzystania pomiaru przestrzeni w miejskim systemie kontroli i administracji Autorka łączy z powstaniem pierwszej komuny ludowej. Początkowo zadania związane z pomiarem realizowali tylko „magistri”, dopiero od II połowy XIII w. geometra na stałe pojawił się w składzie urzędu. Za drugie najważniejsze pole aktywności mistrzów i geometrów uznano w pracy ich udział w szacowaniu wartości przestrzeni miejskiej. W kolejnych podrozdziałach Autorka omawia najważniejsze przedsięwzięcia władz komunalnych, które wiązały się z zaangażowaniem magistratury w pomiar i wycenę gruntów i doprowadziły do zwiększenia obsady urzędu do

czterech osób. W centrum jej zainteresowania znalazły się: wykup przez komunę terenów prywatnych, szczególnie w kontekście budowy rezydencji dla nowych organów komunalnych, zagospodarowanie gruntów rodziny Ubertich przy via Ghibelina, poszerzenie obszaru miasta w wyniku budowy kolejnego pasma murów obronnych oraz przemiany urbanistyczne związane z budową klasztorów mendykanckich. Do oryginalnych osiągnięć Autorki należy zaliczyć wnioski dotyczące organizacji urzędu, jego obsady, zasad wyboru urzędników, organizacji pracy. W końcowej części rozdziału zamieszczono rozważania dotyczące angażowania przez komunę geometrów prywatnych oraz o zapiskach dotyczących pomiarów, w których brak informacji o mierniczych. Ze względu na niewielką objętość (pół strony) potraktowanie tego ostatniego zagadnienia jako odrębnego podrozdziału nie wydaje się trafnym rozwiązaniem. Podsumowanie rozdziału zawiera zwięzłą charakterystykę praktyki funkcjonowania mierniczych oraz procesu reformowania magistratury przy końcu XIII w.

Problematyka poruszana w rozdziale pierwszym analizowana jest także w rozdziale następnym, z tym, że na podstawie innego typu źródeł i w szerszym zakresie chronologicznym. Uprzedzając szczegółową ocenę drugiego rozdziału poświęconego regulacjom dotyczącym mierniczych komunalnych w statutach miejskich, należy uznać tę konfrontację obrazów uzyskanych z różnych źródeł za bardzo interesującą, zarówno w kontekście uzyskanych wyników, jak i konstrukcji narracji. W początkowej części rozdziału Autorka po raz kolejny wykazuje się bardzo dobrą orientacją w zakresie historii miast komunalnych Italii. Z dużym znanstwem prezentuje statuty innych miast włoskich (toskańskich i Bolonii), aby na ich tle ukazać specyfikę florenckich kodyfikacji. Tę analizę porównawczą kończy ważny dla tematu badań wniosek, że magistratura mierniczych zajmowała we florenckim systemie władzy komunalnym szczególną pozycję. W swoich badaniach Doktorantka uwzględniła trzy zachowane zbiory statutów: z lat 1322-1325, z połowy lat pięćdziesiątych XIV w. oraz z lat 1409-1415. Klarownie sformułowane zostały główne zadania badawcze: związek mierniczych z kapitanem ludu oraz charakterystyka zapisów dotyczących magistratury mierniczych. Analiza statutu kapitana ludu z lat 1322-1325 przekonująco wykazała związek praktyk mierniczych z systemem politycznym komuny ludowej, w którym kapitan ludu odpowiedzialny był za przestrzeń publiczną. Jednym z głównych jego zadań było między innym ograniczenie wpływów szlachty poprzez zdefiniowanie przestrzeni prywatnej i publicznej. Także zapisana w statutach odpowiedzialność kapitana ludu za stan dróg wymagała udziału mierniczych. Te ustalenia wnoszą ważny wkład do badań nad ewolucją florenckiego ustroju komunalnego. W pełni autorski charakter ma także charakterystyka zapisów dotyczących magistratury mierniczych,

która uwzględnia procedurę wyboru, obsadę personalną urzędu, czas kadencji, obowiązki i zasady jego obejmowania. Krótka analiza terminologii stosowanej w zapisach prawnych jest dobrym świadectwem kompetencji lingwistycznych Autorki. Wyniki badań nad statutami podesty z 1325 r. potwierdzają szereg ustaleń z rozdziału pierwszego: zakres terytorialny kompetencji mierniczych, nieliczna grupa mierniczych posiadających odpowiednie kompetencje, zakres ich kompetencji (spory graniczne, wycena nieruchomości, orzekanie w sprawie statusu prawnego nieruchomości, kontrola ładu urbanistycznego i kontrola przestrzeni publicznej, nadzór budowlany), udział w tworzeniu nowej porządku przestrzennego (wyburzenie domów, tworzenie nowych placów, ulic, zabudowy). Na uwagę zasługuje skorelowanie regulacji prawnych, szczególnie tych dotyczących przestrzeni publicznej z przemianami politycznymi w okresie komuny ludowej i komuny cechów. Cenne są także uwagi o fenomenie racjonalizacji przestrzeni przejawiającym się w rachunkowej ocenie nieruchomości, opartej na wiedzy mistrzów budowlanych i mierniczych. Analiza statutów podesty i kapitana ludu z 1355 r. nie wykazała większych zmian w zakresie kompetencji mierniczych komuny oraz związków badanej magistratury z urzędami kapitana ludu i podesty. Doktoranta uwzględniła w swoich badaniach nie tylko treść norm, ale miejsce ich wpisu, co pozwoliło jej na ukazanie procesu dostosowywania statutów do aktualnych warunków ustrojowo-administracyjnych. Zgodzić się należy ze sformułowanym przy tej okazji wnioskiem o konserwatyzmie norm prawnych, który można uznać za zjawisko typowe dla miast położonych także w innych regionach średniowiecznej Europy. W świetle prezentowanych badań czytelny jest też spadek znaczenia magistratury mierniczych w systemie administracyjnym, czego wyrazem była między innymi utrata części kompetencji na rzecz specjalistów powoływanych doraźnie przez różne magistratury. Nie oznaczało to jednak – jak trafnie zauważyła Autorka - upadku znaczenia pomiarów i mierniczych. Ta tendencja znalazła swój wyraz w kodyfikacji z 1415 r., w której wprawdzie magistratura mierniczych pojawia się jako pozostałość dawnego systemu, nową jakością było jednak włączenie mierniczych do cechu budowlanego. W pełni uzasadniony jest wniosek, że osłabienie magistratury przy końcu XIV w. i przejęcie jej kompetencji w zakresie miernictwa przestrzeni przez władze cechowe dobrze wpisuje się w ówczesne przemiany ustrojowe komuny florenckiej.

Celem rozdziału trzeciego jest weryfikacja na podstawie źródeł rejestrujących aktywność administracyjną urzędów lub będących ich wytworem ustaleń z poprzedniego rozdziału, opartych na statutach. Autorka chcąc podkreślić związek tych dwóch części pracy, dokonuje na początku (s. 109-110) podsumowania ustaleń z rozdziału poprzedniego. Sądę jednak, że

sensowniejsze byłyby umieszczenie tych uwag na końcu rozdziału drugiego. Analiza źródeł aktowych nie potwierdza regularności wyborów (co pół roku) normowanej przez statuty. Także faktyczne wynagrodzenia różniły się od kwot zapisanych w statutach. Pod koniec XIV w. powoływano tylko jednego mierniczego, co poświadcza spadek znaczenia urzędu. Rozległa kwerenda pozwoliła na odnalezienie szeregu źródeł poświadczających udział mierniczych w procedurze sprzedaży obywatelom gruntów komunalnych. W XIV w. ciągle korzystano we Florencji z usług mierniczych komunalnych, ale i w coraz większym stopniu także specjalistów prywatnych. W ostatnim podrozdziale Autorka przedstawiła zwięzłą charakterystykę kilku mierniczych-abakistów, która potwierdza już wcześniej wysunięte obserwacje (wielkokrotne powierzanie urzędów tym samym osobom, nieliczna grupa specjalistów, dziedziczenie zawodu w rodzinie), jak i wskazuje na nieznany aspekt zaangażowania znanych architektów i budowniczych z XIV-wiecznej Florencji, którym powierzano urzędy komunalnych mierniczych. Ponieważ celem rozdziału trzeciego była między innymi weryfikacja na podstawie innego typu źródeł też postawionych w rozdziale drugim, zakończenie odnosi się do obu rozdziałów. Proponuję rozważyć przeniesienie sformułowanych w tym fragmencie wniosków do „Uwag końcowych”. Zabieg ten umożliwiłby uniknięcie powtórzeń i ułatwiłby czytelnikowi recepcję osiągnięć badawczych Autorki.

Zamieszczona w rozdziale czwartym biografia zawodowa Tommaso Davizzi, florenckiego abakisty i geometry z XIV w. jest udaną próbą egzemplifikacji, która ukazuje funkcjonowanie w społeczeństwie florenckim specjalisty, wykorzystującego swoje umiejętności na różnych polach: nauczanie, kontrola ksiąg rachunkowych, pomiary na zlecenie urzędów, pełnienie urzędów. W rozdziale tym Autorka potwierdza zjawiska opisywane już na poprzednich kartach rozprawy: dziedziczenie zawodu w rodzinie, praca jako specjalista na zlecenie urzędników, pełnienie urzędów komunalnych, członkostwo w cechu kamienia i drewna, a także wskazuje na wcześniej nieomawiane problemy, jak mobilność i działalność nauczycielska. Część pierwszą zamykają „Uwagi końcowe”, które zawierają trafną charakterystykę uzyskanych wyników i co ważne uwzględniającą także odniesienia do aktualnej dyskusji naukowej.

Druga część rozprawy „Miara, forma i rachunek w opisach późnośredniowiecznego miasta” poświęcona jest analizie zjawisk mentalnych, wykorzystaniu przez kronikarzy narzędzi matematycznych do opisu przestrzeni. Autorka nawiązuje do badań Alexandra Murray’a i Davida Friedmana, które niewątpliwie wzbogaca rozważaniami dotyczącymi matematycznej percepcji przestrzeni. Solidnie uzasadniona została rozpoczynająca tę część pracy teza, iż

wykorzystanie liczb i miar w XII wiecznych opisach miast, głównie Rzymu poprzedziło pojmowanie tych kategorii w kulturze późnego średniowiecza. Przedmiotem analizy są zasadniczo dwa źródła: florencka „Nowa Kronika” Giovanniego Villaniego z lat 30-tych XIV w. oraz powstała w podobnym czasie, w Mediolanie „Cronica extravagans” Galvano Fiammy. Dla analizy tego ostatniego źródła konieczne okazało się uwzględnienie rozprawy Bonovesina de la Rivy, „De magnalibus Mediolani” z 1288 r. Analiza porównawcza wątków prezentowanych w źródłach narracyjnych z różnych miast z reguły jest racjonalnym postulatem, w kontekście kwestionariusza badawczego recenzowanej pracy, nie jestem jednak przekonany o konieczności włączenia do analizy źródeł mediolańskich. W początkowych fragmentach części drugiej (s. 164-167) Autorka omawia pomiar i opisywanie przestrzeni przy pomocy narzędzi rachunkowych w związku z budową murów i innymi działaniami administracyjnymi. Przedstawia także refleksje nad rozgraniczeniem między przestrzenią publiczną i prywatną w zarządzeniach i źródłach podatkowych oraz nad systemem kontroli przedsięwzięć urbanistycznych. Sądzę, że właściwsze byłoby umieszczenie tych interesujących uwag w części pierwszej.

Analiza dzieła Villaniego koncentruje się na opisie ostatniego pierścienia murów miejskich. Anna Pomierny-Wąsińska bada między innymi występowanie w kronice jednostek przestrzennych, takich jak mila i łokieć. W kolejnym podrozdziale wskazuje na komplementarność pojęć „mensuratio” oraz „laudatio”. W rozważania prezentowane w pierwszej części dobrze wpisują się uwagi o wykorzystywaniu w kronice urzędowego doświadczenia w zakresie pomiaru przestrzeni miejskiej i o powoływanie się na dokumentację geometrów. Z tego też względu – jak trafnie zauważono w pracy – opis Villaniego może stanowić uzupełnienie wiedzy o procedurze mierniczej, skąpo oświetlonej w źródłach urzędowych i sądowych. Także w dziele mediolańskiego dominikanina Autorka dostrzega narzędzia typowe dla sztuki mierniczej i urzędowej dokumentacji. Interesujące są ustalenia dotyczące łączenia przez Fiammę scholastyki z matematycznymi narzędziami opisu. W „Uwagach końcowych” do części drugiej wskazano na różny kontekst polityczny trzech analizowanych dzieł, ale przede wszystkim na ich cechy wspólne: postrzeganie miasta poprzez narzędzia sformułowane przez Augustyna, kluczowa rola geometrycznego obrazu opartego na narzędziach matematycznych, koncentracja trzech wzmiankowanych autorów na organizacji przestrzeni oraz wykorzystywanie w tworzeniu opisu wiedzy i doświadczeń z pełnienia funkcji w aparacie administracyjnym. Można żałować, że na ostatnich stronach dysertacji zabrakło odniesienia do tez i wniosków zawartych w części pierwszej.

Kończąc recenzję chciałbym podkreślić bardzo dobry język pracy. W tekście znalazłem tylko kilka usterek o charakterze szczegółowym, które nie mają żadnego wpływu na jakość prezentowanego wykładu:

- w przyp. 10 (s. 11) termin przywilej trafniej niż „rozporządzenie” oddawałby charakter dokumentu wystawionego przez króla Henryka IV dla Pizy,
- s. 15, „ten stan rzeczy prowadzi do mylnych wniosków na temat ...” przydałby się przypis wskazujący, kto błądzi?
- s. 18 należałoby wyjaśnić dlaczego książka „Städtische Räume im Mittelalter” zacytowana została jako przykład marginalizowania „wyobrażeń o miarach w percepcji przestrzeni”,
- s. 28, z treści zdania kończącego się przyp. 46 wynika, że zakres chronologiczny edycji Carla Frey ogranicza się do końca XIII i początków XIV w., w rzeczywistości jest oczywiście znacznie szerszy,
- s. 151 zamiast „W połowie XII w. doszło ...”, powinno być „W połowie XIII w. doszło ...” (zob. s. 37).

Z pewnością rozprawa mgr Anna Pomierny-Wąsińskiej zasługuje na ocenę pozytywną. Moim zdaniem wyróżnia się ona na tle znanych mi rozpraw doktorskich z zakresu historii średniowiecznych miast dojrzałą refleksją metodologiczną oraz nawiązaniem do aktualnej dyskusji naukowej. Na bardzo wysoką ocenę zasługuje również zakres kwerendy źródłowej i precyzyjne, dobrze udokumentowane wnioski. Recenzowana rozprawa bardzo dobrze wpisuje się w międzynarodowe badania nad historią późnośredniowiecznej Florencji. Zasługuje nie tylko na wyróżnienie, ale jak najszybciej powinna też zostać opublikowana.

Z pełnym przekonaniem stwierdzam, że opiniowana dysertacja po względem merytorycznym i formalnym spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 13 ust. 1 „Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki”. Wnoszę zatem do dopuszczenia Pani mgr Anny Pomierny-Wąsińskiej do następnej fazy przewodu doktorskiego.

Roman Czaja